

Yaşar QASIMBƏYLİ

*filologiya elmləri doktoru,
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat
İnstitutunun baş elmi işçisi*

Vətənimizin yaxın ictimai-mədəni keçmişinə nəzər salarkən, diqqəti cəlb edən yeniliklərdən və ötən başibəlalı, təzadlarla dolu XX yüzilin ən mühüm, yaddaqalan ədəbi-mədəni hadisələrindən biri, şübhəsiz ki, 30-cu illərin ortalarında, daha dəqiq söyləsək, 1934-cü ildə indiki Ədəbiyyat İnstitutunun ulu babası sayılacaq elm və mədəniyyət ocağının yaradılması idi. Bu vaxta və bu hadisəyə qədər Dil, Ədəbiyyat, İncəsənət və Folklor institutlarının funksiyasını və geniş ümummilli mənada ki missiyasını elmi nəzəri normativlər və prinsiplər əsasında yerinə yetirən elə bir konkret ədəbi-mədəni müəssisə, demək olar ki, yox idi. Amma bu istiqamətdə işlər dondurulmuş vəziyyətdə də deyildi və müxtəlif formalarda reallaşma prosesləri gedirdi. XX yüzilin əvvəllərində, xüsusən, 20-ci illərdən etibarən Azərbaycan ədəbi-mədəni həyatının müxtəlif sahələrini və problemlərini hər biri elə bir institut qədər əzəmətli və əhatəli fəaliyyət göstərən mühərrir, yazıçı, şair, dramaturq, ədəbiyyatşünas və sənətşünas, publisist və tərcüməçilərimiz - Mirzə Cəlil, Əli bəy Hüseynzadə, Firidun bəy Köçərli, Hüseyn Cavid, Məhəmməd Hadi, Əhməd bəy Ağaoğlu, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Abbas Səhhət, Abdulla Şaiq, Abdulla Sur, Üzeyir Hacıbəyli, Ceyhun Hacıbəyli, Salman Mümtaz, Cəfər Cəbbarlı, Bəkir Çobanzadə, Yusif Vəzir Cəmənzəminli, Əmin Abid və başqa sənət və mədəniyyət fədailərimiz milli humanitar düşüncəmizin ən zəruri, aktual problemlərini həll etməyə çalışırdılar. Adını çəkdiyimiz və çəkmədiyimiz mədəniyyət korifeylərimiz təmənnəsiz, minnətsiz olaraq və heç bir dövlət qurumundan maaş, mükafat gözləmədən öz ədəbi-ictimai arzularını və borclarını misilsiz vətəndaşlıq qeyrəti ilə yerinə yetirir, həyata keçirirdilər.

Onu da xüsusi qeyd etmək yerinə düşər ki, təkcə Azərbaycanın ədəbi-tarixi prosesi və ənənəsi deyil, ümumən, müsəlman Şərqiində əsrlərlə humanitar və ədəbi-fəlsəfi düşüncə sahibləri milli mənsubiyyət məsələsində də o qədər dərinə getmədən Allah yolunda xidmət göstərmiş, öz yaradıcılıq fəaliyyətlərinin qarşılığı və maddi ödənişi barəsində qətiyyətlə düşünməmişlər. Yalnız 1920-ci ildə Azərbaycanda Sovet hökuməti qurulduqdan sonra ədəbiyyat

və mədəniyyət cəbhəsində fəaliyyət göstərənlərə və əmək sərf edənlərə əməkhaqqı ödənilməyə başlanmışdı. Məhz 20-ci illərdən başlayaraq Azərbaycan ziyalıları çap etdirdiyi bədii əsərinə görə mütəmadi olaraq qonorar, elmi və mədəni fəaliyyətinə görə maaş, hətta səhnə əsərlərinin teatrdakı tamaşasına görə zəhmətəhaqqı almaq imkanına malik olmuşdur. Şərq dünyasında birinci olaraq Azərbaycanda yüz illərlə davam və hökmranlıq etmiş bədii və elmi yaradıcılığa görə heç bir ödənişin həyata keçirilməməsi təcrübəsinə qəti şəkildə son qoyulmuş, Şərqin son dərəcə zəngin və şahənə əsərlərini məhz bu nöqtəyi-nəzərdən gözdən salan və miskinləşdirən ədalətsizliyə, yaradıcı ziyalılarımızın nakam arzu və ümidlərinə, məşhur "Şahnamə" və "Şikayətnamə" müəlliflərinin dözülməz ağrı və izzitərlərinə xitam verilmiş, nəhayət, qələmlə yaşaya bilmək səadətinə yol açılmışdı. Amma Sovet hökumətinin bəxş etdiyi imkan və imtiyazlar nəticəsində maddi sıxıntıların itməsi və dolanışqı sabitliyinin yaranması mənəvi-siyasi sərbəstliyin və ictimai azadlığın yoxa çıxması ilə müşayiət olunurdu ki, təbii şəkildə, bunun çox üzücü və dözülməzliyini də yadımızda saxlamalıyıq. Ədəbiyyat İnstitutu ilə "Ədəbiyyat qəzeti", demək olar ki, yaşlı idilər və başı çox bəlalılar çəkmiş Azərbaycan alim, yazıçı və ziyalıların Stalinizm epoxası zamanı daha da kəskinləşmiş zülm və işğencələri, siyasi təqib və təzyiqləri yaşamasında bu elm və ədəbiyyat ocaqlarının müstəsna xidmətləri olması da sirr deyil.

Qaranlıq və zülmətli keçmişlərinə, bütün folklorşünasların qətlində fəal iştirakına və təşəbbüskarlığına baxmayaraq, yüzlərlə Azərbaycan ziyalısının və yazıçısının on illərlə qorxu və səksəkə içində yaşamasına səbəb olduğuna görə, Mirzə Cəlil və Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevi, Nəcəf bəy Vəzirov və Süleyman Sani Axundovu, Cəfər Cəbbarlı və Salman Mümtazı, Hüseyn Cavid və Mikayıl Müşfiqi, Əhməd Cavad və Yusif Vəzir Cəmənzəminlini məhv etmə prosesindəki canfəşanlıqlarına görə, "Ədəbiyyat qəzeti"ni və institutunu tariximizdən, ədəbi yaddaşımızdan silib atmaq mümkün deyil. Çünki səhifələrində və öz divarları arasında ölüm hökmü verməyə məcbur olduğu dahi övladlarını, pərəstiş etdiyi və ehtiram bəslədiyi qələm sahiblərini ilk dəfə olaraq millətə və cəmiyyətə yeni sağlam nöqtəyi-nəzərlə təqdim edən də məhz həmin elm və mədəniyyət ocaqları olub.

Ədəbiyyat İnstitutunun tarixi də təbii ki, elə tariximizin özü kimi mürəkkəb və təzadlarla doludur. Tarixin özünü dahiylər yaşatdığı kimi, bizim institutumuzun tərcümeyi-halının və inkişaf yolunun ən möhtəşəm səhifələrini də böyük şəxsiyyətlər şərfənləndirməkdədir. XII əsri Nizamisiz, XI-II əsri Həsənoğlusuz, XIV əsri Nəsimisiz, XV əsri Əlişir Nəvai və XVI əsri Məhəməd Füzuli olmadan təsəvvürümüzə gətirə bilmərik. Atəşin milli və isticlal şairimiz Xəlil Rza Ulutürkün söylədiyi kimi:

*On dördüncü əsr yıxılır, durur,
Tutur o ustadın ətkələrindən...*

Və Ədəbiyyat İnstitutunun da az qala yüz ilə yaxınlaşan tarixinin borclu olduğu və hər bir onilliyinin də ətkələrindən, əllərindən sallaşdığı böyük ədəbi şəxsiyyətlərimiz olub. Bu gün biz onları minnətdarlıqla xatırlayırıq: Ədəbiyyatımızın və ədəbiyyat

elmimizin görkəmli və şərəfli şəxsiyyətləri müxtəlif illərdə və dövrlərdə bu elm və ədəbiyyat ocağına rəhbərlik etmişlər: Məmməd Arif Dadaşzadə, Mirzə İbrahimov, Mirzəağa Quluzadə, Məmmədcəfər Cəfərov, Əziz Mirəhmədov, Kamal Talibzadə, Yaşar Qarayev, Bəkir Nəbiyev, İsa Həbibbəyli və Teymur Kərimli.

Ədəbiyyat İnstitutunun Azərbaycan xalqının elmi-mədəni inkişafında və elmi-estetik dünyagörüşünün formalaşmasında unudulmaz xidmətləri mövcuddur. 85 il ərzində bu elm dərgahının bizə bir millət olaraq verdiyi ən böyük xeyir və töhfə nədən ibarətdir, sualına qısaca olaraq aşağıdakı kimi cavab vermək olar; məhz bu dövr ərzində Ədəbiyyat İnstitutunun özünəməxsus mühitində elmi fəaliyyətə başlayan gənclər ilk dəfə Azərbaycan dilində filoloji tədqiqat əsəri, yəni dissertasiya yazmağı öyrənmiş və bu institutun divarları arasında ölkəmizdə və onun sərhədlərindən xeyli uzaqlarda tanınmış onlarla filoloq alimlər yetişib çıxmışdır. Bütün humanitar təyinatlı institutlarımız, xüsusən, Dilçilik və Folklor institutları məhz Ədəbiyyat İnstitutunun yetirmələridir.

60-cı illərin ortalarından, xüsusən, 1969-cu ildən etibarən ölkəmizin və ədəbi-mədəni həyatımızın inkişafı tarixində yeni era başlayır. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin həmin dövrdə Respublikamıza rəhbərlik etməyə başlaması millətimiz və məmləkətimizin tarixi tərəqqi yolunu yeni zirvələrə qaldırdı. Azərbaycan elminin, mədəniyyətinin və iqtisadiyyatının çiçəklənmə dövrü kimi tarixə daxil olan Heydər Əliyev epoxası çağdaş yüksəlişimizin də əsas bünövrəsini təşkil etməkdədir. Məhz 60-80-ci illərin ümummilli oyanış və yüksəliş əhval-ruhiyyəsi ümumilikdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının, xüsusən, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun milli-tarixi taleyində həlledici əhəmiyyətə malik oldu. XX yüzildəki, xüsusən, son yarım əsrdəki tarixi xidmətlərinə və uğurlarına görə bizim Ədəbiyyat İnstitutumuz bilavasitə Heydər Əliyev epoxasına və onun ölkəni həm daxildən, həm də xaricdən dəyişən, yeniləşdirən möhtəşəm siyasətinə borcludur.

Ədəbiyyat İnstitutunun tarixində müstəqillik dövrü xüsusi bir mərhələdir. Məhz son 27 il ərzində Azərbaycan xalqının ədəbiyyat tarixini milli-tarixi həqiqətlərə uyğun şəkildə işıqlandırmağa və yaratmağa nail olmuşuq. Ədəbiyyat İnstitutunun müstəqillik dövründəki fəaliyyətini də bir neçə mərhələyə ayırmaq məqsədmüvafiqdir; akademiklər Yaşar Qarayev, Bəkir Nəbiyevin və İsa Həbibbəylinin rəhbərlik etdiyi mərhələlər. Milli isticlalımızın ilk onilliyində ulu öndərin bilavasitə rəhbərliyi altında həyata keçirilən beynəlxalq miqyaslı və qüdrətli ictimai-siyasi rezonansa malik ədəbi-mədəni tədbirləri və təntənələri qədirbilən xalqımız bugün də heyərlə xatırlamaqdadır. Həmin dövrdə bir-birinin ardınca Şah İsmayıl Xətəinin, Məhəmməd Füzulinin, XX yüzil ədəbiyyatımızın klassikləri Süleyman Rüstəm, Səməd Vurğun və Rəsul Rza kimi sənətkarlarımızın yubiley mərasimlərinin keçirilməsində Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu əməkdaşları və alimlərinin yaradıcılığı və xidmətləri də artıq tarixi həqiqətə çevrilmişdir. XX və XXI yüzillərin qovşağında dünya mədəni ictimaiyyətinin və bütün türk dünyasının fəal iştirakı ilə həyata keçirilən "Dədə Qorqud kitabı"nın 1300 illik yubiley

80+5

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun 85 illiyi münasibətilə

təntənələri isə ulu öndərin dövlət və mədəniyyət siyasətinin zirvəsi olmaqla bərabər, həm də AMEA-nın, Ədəbiyyat İnstitutunun həmin dövrdə yenidən yaranmış Folklor İnstitutunun böyük, cəhənsümül uğurları idi. Bəli, bütün bunlar tarixdir. Ölkəmizin, millətimizin, həm də Ədəbiyyat İnstitutunun tarixidir.

Ədəbiyyat İnstitutunun keçdiyi bütün tarixi inkişaf mərhələləri bizim üçün çox qiymətlidir. Və bu elm məbədinin tərcümeyi-halında təkcə hər bir on ilin deyil, hətta hər bir ilin, ayın və günün də öz tarixi və izi mövcuddur. Xüsusən, Ədəbiyyat İnstitutu alimlərinin yaşayıb-yaratdığı son 5 il heç bir dövrə müqayisə etmək mümkün deyil. Əgər institut tarixində isticlal dövrü başlanarkən necə bir coşqun yüksəliş mövcud idisə, biz həmin mənəvi və yaradıcı ruh yüksəkliyini sanki yenidən yaşamaqda yıq. Məsələ bundadır ki, son 5 il ərzində institut kollektivinin qazandığı nailiyyətləri onun bütün Sovet dövründə imza atdığı müvəfəqiyyətlərlə müqayisə etmək olar. Belə ki, akademik İsa Həbibbəylinin yaratdığı və bütün institut kollektivinə sirayət etmiş yaradıcılıq sürəti nəinki başqaları, hətta bizim özümüz üçün də heyrətamizdir. Bir il ərzində bizim institutumuzda, orta hesabla 150-yə yaxın kitab nəşr olunur. Alimlərimizin il ərzində yazdığı məqalələrin sayı isə 1500-dən çoxdur. Bizim uğurlarımıza və göstəricilərimizə ürəkdən sevinən dostlarımızın, xeyirxahlarımızın etiraf etdiyi kimi, bu gün Ədəbiyyat İnstitutunda 3 gün ərzində bir kitab ərsəyə gəlir, bir gün ərzində isə 3 məqalə yazılır. Bu, müstəqillik eyforiyasının və inamının Azərbaycanın ədəbi-mədəni mühitindəki qüdrətli əks-sədasıdır. Qətlər və qırğınlar mühitində dünyaya gələn, qanlı repressiyalardan keçib bugünüməzə gəlib çatmış, tarixi ziddiyyətlər və mübarizələrlə yüklənmiş Ədəbiyyat İnstitutunun milli ideal və məfkurəni formalaşdırın fundamental elmi fəaliyyəti Milli isticlalımızın və Vətənimiz müstəqilliyinin əsas özüllü və bünövrəsi kimi çıxış etməsi, ümumxalq mübarizəsinə böyük töhfələr verməsi bizim tarixi zəfərimizdir.